
Ю.В. Діденко

канд. геол. наук,

учений секретар Науково-видавничої ради НАН України,

E-mail: Didenko.Y@nas.gov.ua

<http://orcid.org/0000-0002-1198-6157>

ООНОВЛЕННЯ ОСНОВНИХ ДОКУМЕНТІВ З ПИТАНЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАУКОВОГО ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ У НАН УКРАЇНИ — ЧЕРГОВИЙ КРОК ДО ПІДВИЩЕННЯ ЇХНЬОГО РІВНЯ

<https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.422.065>

Розглянуто історію та підстави змін, яких зазнали протягом 15 останніх років наріжні документи з питань функціонування наукового періодичного видання у НАН України. А саме: Положення про наукове періодичне видання та Положення про програму підтримки журналів НАН України. Описано роль програми підтримки журналів у розвитку наукових журналів Академії.

Ключові слова: періодичні видання НАН України, положення про періодичне видання НАН України, Програма підтримки журналів НАН України.

Світові тенденції до уніфікації складових наукової комунікації та новації у вітчизняному законодавстві, зокрема закони України "Про наукову і науково-технічну діяльність", "Про вищу освіту", "Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації", а також накази Міністерства освіти і науки України стосовно вимог до наукових періодичних фахових видань, здобувачів наукових ступенів і звань, численні атестації наукових працівників і наукових установ, обумовлюють необхідність осучаснення видавничої справи, у тому числі оновлення нормативних документів, які визначають науково-видавничу діяльність НАН України.

За даними, наведеними у "Звіті про діяльність Національної академії наук України у 2019 році", у системі НАН України функціонує 154 наукові установи, у складі яких станом на 01.01.2020 нараховувалось 14 828 наукових працівників. Серед цих наукових установ більше 100 є засновниками 347 друкованих періодичних наукових видань — журналів, збірників, бюлетенів, альманахів тощо. Це близько 1200 випусків на рік загалом, орієнтовно — понад 12 тисяч статей щороку. Тобто нині на одне наукове видання припадає 43 наукових працівники. Щоб заповнити всі ці видання, кожен науковий працівник має написати щонайменше одну одноосібну статтю (враховуючи, що якась частина з них буде від-

хилена). Кілька років тому ми робили аналогічні розрахунки [1, 2]: у 2015 році на одне наукове видання припадало 64 працівники, а у 2017 — 45. Водночас кількість наукових установ зменшилася на 14, а кількість наукових співробітників — на 2461 (таблиця).

Проте так само, як і 2015 року, є установи, які, відповідно до свідощв про заснування друкованого засобу масової інформації України, є видавцями 5—17 видань, а по 2—3 видання має практично кожна академічна установа.

Відповідно до запровадженної у НАН України класифікації та на підставі документів про започаткування ці видання розділені на чотири групи: журнали НАН України (89 назв), збірники НАН України (34), журнали установ НАН України (109), збірники установ НАН України (119). Ці цифри залишаються практично незмінними з того моменту, як 2014 року РФ окупувала АР Крим і частини Донецької і Луганської областей — коли НАН України втратила не тільки майно і, частково, кадровий склад установ цих регіонів, а й наукові періодичні видання. Однак деякі видання вдалось врятувати, і нині вони виходять в Україні силами працівників наукових установ, переміщених з територій, тимчасово невідконтрольних Урядові України. Наприклад, "Праці Інституту прикладної математики і механіки НАН України", "Штучний інтелект", "Економічний вісник Донбасу". Деякі з них беруть участь у Програмі підтримки журналів НАН України ("Економіка та право", "Економіка промисловості").

Отже, з 347 видань 89 журналів та 34 збірники наукових праць започатковані за участі Національної академії наук України як юридичної особи. Таке входження НАН України до складу співзасновників дає виданню право вважатись академічним виданням, брати участь у Програмі підтримки журналів і, найголовніше, бути виданим під грифом Академії. Ці видання НАН України започатковані на підставі рішень Президії НАН України та укладання установчих договорів між установою-засновником та НАН України. Президія НАН України затверджує і головного редактора академічного видання. Склад редакційних колегій затверджують відповідні Відділення наук НАН України.

Серед 89 журналів НАН України чотири належать до загальноакадемічних. Це "Вісник Національної академії наук України", "Доповіді Національної академії наук України", "Космічна наука і технологія" та "Наука та інновації". Усі інші журнали належить до установ Відділень наук НАН України.

Деякі характеристики забезпеченості НАН України періодичними виданнями

Рік	Кількість			
	наукових установ	наукових працівників	наукових періодичних видань	науковців на одне періодичне видання
2015	168	17289	303	64
2017	153	15565	357	45
2019	154	14828	347	43

Решта 228 видань — це періодичні видання установ НАН України. Співзасновниками багатьох з них є не тільки установи НАН України, а й наукові установи іншого відомчого підпорядкування та заклади вищої освіти. Головних редакторів та склад їхніх співзасновників затверджує установа-засновник. Видання установ НАН України не можуть виходити під грифом НАН України (тільки під грифом відповідної наукової установи) та не включені до переліку, затвердженого постановою Президії НАН України про наукові періодичні видання НАН України.

До видань установ належать також журнали, що на початку 1990-х років були помилково зареєстровані без юридичної участі Академії, хоча Президією НАН України були ухвалені рішення про їх започаткування [3]. Нині таких видань залишилось три ("Порошкова металургія", "Джерело", "Соціологія: теорія, методи, маркетинг"). Ми враховуємо їх як видання відповідних установ.

Важливі зміни відбулись у складі співзасновників багатьох видань нещодавно унаслідок набуття чинності Закону України "Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації", а саме через заборону на участь у випуску видань органів державної влади, інших державних органів та органів місцевого самоврядування. На підставі цього закону було змінено склад співзасновників 23 видань, наприклад "Космічна наука і технологія", "Геодинаміка", "Економіка України", "Соціогуманітарні проблеми людини".

Загальне керівництво діяльністю періодичних видань НАН України здійснює Науково-видавнича рада НАН України, завданнями якої є:

- координація видавничої діяльності НАН України та сприяння публікації монографій, збірників наукових праць та наукових журналів, що відображають досягнення та перспективи наукових досягнень в Україні;
- забезпечення разом з відділеннями наук та їх установами високого наукового рівня видань НАН України, усунення паралелізму та дублювання, підвищення міжнародного рейтингу академічних видань;
- сприяння пропаганді досягнень науки і техніки та поширенню наукових знань, зокрема розповсюдженню друкованих видань НАН України;
- методична й економічна підтримка видавничої діяльності наукових установ;
- науково-аналітична робота в галузі видавничої діяльності НАН України.

Взаємодію Президії НАН України, Відділень наук, установ-видавців, редакційних колегій та редакцій з питань створення, реєстрації, реорганізації та припинення випуску періодичного видання; призначення головного редактора, формування і діяльності редакційної колегії періодичного видання; виконання зобов'язань установою-видавцем, у тому числі пов'язаних з представленням періодичного видання у мережі Інтернет; укладання ліцензійного договору між установою-видавцем періодичного видання і автором твору регулює "Положення про періодичне видання Національної академії наук України".

Перше таке положення було затверджене Президією НАН України 2008 року. У ньому на підставі чинного законодавства визначено основні

обов'язки головного редактора, редакційної колегії та редакції, визначено організаційні засади їхньої діяльності. На підставі цього типового положення кожне видання НАН України мало укласти власні положення, врахувавши свої особливості та потреби. У Положенні всі терміни і визначення вживаються відповідно до законів України "Про видавничу справу", "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" і ДСТУ 3017:95 "Видання. Основні види. Терміни та визначення".

Положення дає визначення загальноакадемічному виданню та періодичному виданню НАН України, а також визначає вимоги до періодичного видання НАН України, порядок його створення, реєстрації та припинення випуску, призначення головного редактора, його обов'язки та відповідальність, формування і діяльність редакційної колегії та редакції періодичного видання, їх відносини з головним редактором, виконання зобов'язань установою-видавцем.

Важливою частиною положення є типовий ліцензійний договір між установою-видавцем періодичного видання і автором твору про вирішення авторсько-правових питань для видання наукових журналів та монографій. Цей договір було підготовлено у межах спільної роботи працівників Центру інтелектуальної власності і передачі технологій НАН України та ВД "Академперіодика" НАН України, він є складовою напрацювань Видавничого дому з питань авторського права [4].

Інтенсивне упровадження інформаційно-комп'ютерних технологій у видавничу справу та європейська ініціатива відкритої науки спонукають до осучаснення підходів до організації випуску наукових періодичних видань, зокрема до внесення змін до "Положення про періодичне видання Національної академії наук України".

З цією метою Науково-видавнича рада підготувала нову редакцію Положення про періодичне видання Національної академії наук України. Також оновлено ліцензійний договір між установою-видавцем періодичного видання і автором твору [5, 6].

Нині готується до розгляду Президії НАН України чергова редакція Положення про журнал НАН України, яка враховуватиме необхідність упровадження системи цифрових ідентифікаторів *doi*, відкритий доступ, входження до наукометричних баз, збільшення роботи з електронним ресурсом, необхідність відслідковування нових змін і тенденції, відповідність вимогам до наукових фахових видань України.

Відповідно до зростання вимог та оновлення положення про видання відбувались і надалі відбуватимуться зміни і в умовах Програми підтримки журналів НАН України.

У 2004 році за ініціативи Науково-видавничої ради НАН України з метою підтримки високого рейтингу вітчизняних публікацій у світі шляхом надання фінансової підтримки науковим і науково-популярним журналам НАН України для дотримання ними графіка виходу у межах року і забезпечення високої якості редакційно-видавничого опрацювання та поліграфіч-

ного виконання в Академії запроваджена та успішно функціонує Програма підтримки журналів Національної академії наук України.

Програма здійснювалась у межах виконання Національною академією наук України державного замовлення на підготовку та випуск друкованої продукції. Виконавцем програми був визначений Видавничий дім "Академперіодика" НАН України. Перелік журналів, яким надається підтримка, щороку формувала Науково-видавнича рада НАН України на підставі клопотань відділень НАН України та установ-співзасновників журналів і відповідним рішенням затверджувала Президія НАН України як частину річного плану ВД "Академперіодика".

Включення до Програми вимагало від журналів відповідності одному з визначених критеріїв:

- журнал має видаватися або перевидаватися англійською мовою, у тому числі закордонними видавцями;
- журнал спрямований на висвітлення ролі фундаментальної науки у впровадженні інноваційних моделей розвитку в Україні;
- журнал гуманітарного профілю.

У 2004 році підтримку за Програмою у вигляді тиражування отримали 13 журналів, загальний тираж журналів перевищив 26 тис. примірників [7]. За перші п'ять років існування Програми (2004—2008) підтримку отримали 24 журнали НАН України. Крім журналу "Світогляд", єдиного науково-популярного журналу, повний цикл видання якого завжди здійснювався за рахунок Програми, усі інші журнали отримали підтримку у вигляді поліграфічних послуг. Загальний тираж за цей період — понад 130 тис. прим.

З огляду на невідповідність періодичних видань дійсним стандартам і художньо-технічним нормам оформлення наукового журналу Видавничий дім "Академперіодика" звернувся до Науково-видавничої ради НАН України з пропозицією розширити перелік робіт, які можна було б виконувати в межах Програми.

Оновлений варіант Програми підтримки журналів НАН України затверджено розпорядженням Президії НАН України від 04.02.2009 р. № 50. Цим розпорядженням було передбачено надання Видавничим домом "Академперіодика" НАН України методично-консультаційної допомоги редакціям журналів та, крім виготовлення призначеної для безкоштовного розповсюдження частини тиражу, здійснення художньо-технічної розробки шаблону журналу, редагування текстів, прийнятих до опублікування, виготовлення оригінал-макетів усіх номерів журналів.

Наступним кроком (розпорядження Президії НАН України від 08.02.2016 № 84 "Про затвердження Положення про порядок підготовки та випуску видавничої продукції НАН України за бюджетні кошти в межах Цільової комплексної програми "Створення та розвиток науково-видавничого комплексу НАН України") стало введення додаткової вимоги до журналів для включення до Програми, а саме наявності вебресурсу, що відповідає вимогам до періодичних видань НАН України, та розширення видів робіт, які надаються в межах Програми.

2019 року з метою упорядкування підготовки та випуску видавничої продукції в межах Цільової комплексної програми "Створення та розвиток науково-видавничого комплексу НАН України" вимоги до включення видань до проєкту "Програма підтримки журналів НАН України" зазнали кардинальних змін.

Відповідно до розпорядження Президії від 09.10.2019 № 541 до Програми мали право увійти журнали, які:

- видаються державною та/або англійською мовами;
- спрямовані на висвітлення ролі фундаментальної науки у впровадженні інноваційних моделей розвитку в Україні, а також суспільно значущі видання;
- мають зареєстровані міжнародні ідентифікатори *ISSN* для друкованої та електронної версій;
- мають вебресурси, що відповідають вимогам до періодичних видань НАН України із забезпеченням функціонування систем цифрових ідентифікаторів.

У межах Програми передбачено виконання таких видів робіт:

- розробка художньо-технічного оформлення та шаблону журналу;
- редагування текстів статей українською мовою, затверджених до опублікування;
- переклад та/або редагування текстів англійською мовою;
- виготовлення оригінал-макетів усіх номерів журналу;
- виготовлення призначеної для безкоштовного розповсюдження частини тиражу;
- надання цифрових ідентифікаторів об'єкта *doi*.

Перелік журналів, яким надається підтримка, щороку затверджується рішенням Президії НАН України. Кількість журналів — учасників Програми підтримки постійно зростає: 2020 року в неї входить вже 42 журнали НАН України. Усього за роки функціонування Програми (2004—2020) підтримку отримали 52 журнали.

Нині програма переживає черговий етап оновлення. Уже з цього року вона міститиме ряд нових вимог, а саме щодо відповідності Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної", а також наявності наукового видання у переліку наукових фахових видань (категорії А та Б). На момент написання статті (25.10.2020) останнім оприлюдненим переліком МОН був перелік від 24.09.2020, згідно з яким до категорії А увійшло 49 видань НАН України, до категорії Б — 118 видань. І лише вони мають право претендувати на входження до Програми підтримки за умови дотримання усіх інших вимог та відповідності їй критеріям.

Висновки. Про що свідчать описані тут зміни?

1. Підвищення уваги до публікаційної активності та видавничої діяльності спонукає до розширення та чіткішого розуміння обов'язків і повноважень усіх учасників підготовки наукового фахового видання: авторів, редакційних колегій та їх очільників, працівників редакцій.

2. Нові вимоги до наукового видання у частині дотримання наукової етики, авторського права, уніфікації світових вимог, окреслення кількох основних у світі фінансових моделей існування наукового журналу, ініціатива відкритої науки та поширення ініціативи відкритого досвіду зумовлюють необхідність оновлення редакційної політики багатьох журналів, а також оновлення бачення установами-засновниками завдань, що вони ставлять перед власними виданнями.

3. Зміни у базових технологіях і тенденціях підготовки, виготовлення, поширення видання вимагають від працівників редакцій нових навичок та інших, ніж раніше, кваліфікацій.

4. Ці зміни неминуче повинні бути відображені у нормативних документах і документах, що регламентують існування наукового періодичного видання та визначають завдання й обов'язки тих, хто забезпечує його продукування та поширення.

5. Такі нормативні документи мають бути гранично осучаснені та уніфіковані у межах НАН України задля забезпечення прозорості та чіткості функціонування наукової академічної періодики, що має на меті створення повноцінного інформаційного сегмента НАН України у віртуальному середовищі.

6. Усі коротко окреслені тут зміни призводять до того, що Програма підтримки журналів НАН України, започаткована понад 15 років тому з метою запобігти зникненню малозабезпечених видань наукових установ, стає стимулом для їхнього подальшого зростання й розвитку, маючи на меті підтримувати найактивніших, найсильніших і найпомітніших.

Роботу виконано у рамках завдань за темою НДР "Розробка стратегії входження видавничої продукції НАН України у глобальні системи наукової комунікації" (реєстраційний номер: 0118U003276).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яцків Я.С. Про стан та перспективи наукової періодики НАН України. *Вісник НАН України*. 2018. № 2. С. 28—33.
2. Яцків Я.С. Українська академічна періодика: стан і перспективи. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Вип. 14. 2017. С. 11—17. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.337.011>
3. Радченко А.І. Стан виходу журналів Національної академії наук України. Консультативно-методична діяльність Науково-видавничої ради НАН України у вирішенні актуальних питань наукової періодики. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Вип. 3. 2010. С. 10—15.
4. Питання охорони авторського права у наукових виданнях (методичні рекомендації) / Ю.М. Капіца, К.С. Шахбазян, Д.С. Махновський, О.Г. Вакаренко, А.І. Радченко, З.А. Болкотун. Київ: Академперіодика, 2017. 110 с. http://akademperiodyka.org.ua/sites/default/files/m_garica.pdf (дата звернення: 30.09.2020).
5. Вакаренко О.Г., Капіца Ю.М. Авторське право у видавничій діяльності наукових установ. *Вісник НАН України*. 2018. № 2. С. 97—106. <https://doi.org/10.15407/visn2018.02.097>
6. Капіца Ю.М. Видавничий процес і авторське право. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Вип. 16. 2019. С. 59—73. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.391.059>

7. Вакаренко О.Г. Програма підтримки журналів Національної академії наук України. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Вип. 13. 2016. С. 9–14. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.321.009>

REFERENCES

1. Yatskiv Ya.S. About the state and perspectives of scientific periodicals of the National Academy of Sciences of Ukraine. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2018. (2): 28-33. [in Ukraine].
2. Yatskiv Ya.S. Ukrainian academic periodicals: state and prospects. *Science of Ukraine in the Global Information Space*. Kyiv, 2017. 14: 11-17. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.337.011> [in Ukraine].
3. Radchenko A.I. The state of publication of journals of the National Academy of Sciences of Ukraine. Consulting and methodical activity of the Scientific and Publishing Council of the National Academy of Sciences of Ukraine in solving topical issues of scientific periodicals. *Science of Ukraine in the Global Information Space*. Kyiv, 2016. 3: 10-15 [in Ukraine].
4. Questions of copyright protection in scientific publications (methodical recommendations) / Yu.M. Kapitsa, K.S. Shahbazyan, D.S. Makhnovsky, O.G. Vakarenko, A.I. Radchenko, Z.A. Bolkotun. Kyiv: Akademperiodyka, 2017. 110 p. http://akademperiodyka.org.ua/sites/default/files/m_rapica.pdf [in Ukraine].
5. Vakarenko O.G., Kapitsa Yu.M. Copyright in publishing activities of scientific institutions. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2018. (2): 97-106. <https://doi.org/10.15407/visn2018.02.097>[in Ukraine].
6. Kapitsa Yu.M. Publishing process and copyright issues. *Science of Ukraine in the Global Information Space*. Kyiv, 2019. 16: 59-73. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.391.059> [in Ukraine].
7. Vakarenko O.G. Support program for journals of NAS Ukraine as a factor in the evolution of academic periodicals. *Science of Ukraine in the Global Information Space*. Kyiv, 2016. 13: 9-14. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.321.009> [in Ukraine].

Yu. V. Didenko, PhD (Geol.),
Scientific Secretary of the Scientific and Publishing Council of the NAS of Ukraine
E-mail: Didenko.Y@nas.gov.ua
<http://orcid.org/0000-0002-1198-6157>

UPDATING THE MAIN DOCUMENTS OF FUNCTIONING OF THE SCIENTIFIC PERIODICAL OF THE NAS OF UKRAINE IS THE NEXT STEP TO INCREASING THEIR LEVEL

The history and bases of changes, which the cornerstone documents on functioning of the scientific periodical of the NAS of Ukraine have undergone during the last 15 years, are considered. Namely: Regulations on Scientific Periodicals and Regulations on the Journals Support Program of the NAS of Ukraine. The role of the journal support program in the development of scientific journals of the Academy is described.

Keywords: periodicals of the NAS of Ukraine, regulations on periodicals of the NAS of Ukraine, journal support program of the NAS of Ukraine.